

Jiráček, Jiří

Úvod

In: Jiráček, Jiří. *Adjektiva s internacionálními sufixálními morfy v současné ruštině v porovnání s češtinou*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1984, pp. 9-13

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121994>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ÚVOD

Po prozkoumání substantiv s internacionálními sufixy v současné ruštině jsme přistoupili k výzkumu adjektiv. Adjektiva představují v ruštině po substantivech a slovesech největší část slovní zásoby.² Podobně jako u substantiv je i u adjektiv sufixace nejdůležitější derivační postup, a to jak v ruštině, tak i v češtině. Jak již vyplývá z názvu, zaměřili jsme se opět na sufixální útvary internacionální. Internacionální sufixy u adjektiv v ruštině a češtině však v pravém slova smyslu, tak jak je známe u substantiv, vlastně neexistují. Přejímaná sufixální adjektiva se totiž na rozdíl od substantiv adaptují nejen prostředky gramatickými, ale též derivačními, v našem případě v ruštině kategoriálním sufixem adjektiv *-n-*. Přesně bychom měli mluvit jen o internacionálních prvcích některých adjektivních přípon.

Prozkoumány byly všechny internacionální sufixální morfy adjektiv, které se v současné ruštině připojují k tzv. volným kořenům, tj. jejichž derivační (resp. slovotvorně motivační) báze lunguje v ruštině ve spojení s příslušným flexivním morfémem jako samostatné slovo. Rozšířili jsme tak záběr výzkumu ve srovnání s naší monografií o substantivech, v níž jsme se omezili jen na ty internacionální sufixy, které se připojují rovněž k domácím základům.

V této své práci zkoumáme tudíž jak internacionální sufixální morfy zcela poruštěné, tj. takové, které se spojují v rámci spisovného jazyka aspoň s jedním ruským slovním základem: *-al'n-* (*bukval'nyj*), *-(a)bel'n-* (*čitabel'nyj*), tak i ty, které se v současné spisovné ruštině spojují jen s cizím základem: *-ial'n-* (*principial'nyj*), *-onal'n-* (*proporcional'nyj*), *-ual'n-* (*tekstual'nyj*), *-arn-* (*disciplinarnyj*), *-orn-* (*reflektórnyj*), *-ozn-* (*venoznyj*), *-ezn-* (*pompeznyj*), *-ivn-* (*progressivnyj*) a *-onn-* (*revoljucionnyj*). Hlavní pozornost budeme ovšem věnovat prozkoumání adjektiv na *-onn(yj)* a zejména na *-al'n(yj)*, která mají v oblasti přídavných jmen s internacionálními sufixy v současné ruštině dominantní postavení. Snadnější adaptaci a rozšíření adjektiv na *-al'n(yj)*

² *Obratnyj slovar' russkogo jazyka*, Moskva 1974, který obsahuje přes 120 tisíc slov (přesně 121 532), zaregistroval z tohoto počtu téměř polovinu substantiv (56 332, tj. 46,35 %), téměř třetinu sloves (37 319, tj. 30,71 %) a více než pětinu adjektiv (24 786, tj. 20,40 %).

v ruštině přispívala patrně také ta okolnost, že sám zvukový komplex *-al'n-* není ruštině nijak cizí; je totiž — na rozdíl od češtiny — v deverbativních adjektivech domácích typu *vyšival'nyj, umyval'nyj, čital'nyj*.

Internacionální element obsahují rovněž adjektivní přípony *-ičesk-* a *-ičn-*. První vznikla spojením internacionálního sufixu *-ik-* a domácího *-sk-* s příslušnou morfonologickou změnou, tj. s alternací *k ~ č*, a s realizací domácího morfému v podobě alomorfu *-esk-*, srov. např. *simvol* → *simvoličeskij*. Druhá pak vznikla sloučením téhož cizího sufixu s domácí příponou *-n-*, a to opět po alternaci *k ~ č*, srov. např. *simvol* → *simvoličnyj*.

Adjektivy s příponami *-ičesk-* a *-ičn-* se však v této práci nezabýváme, jelikož jsme o těchto přídavných jménech, pokud jsou motivována substantivy s internacionálními sufixy, pojednali již ve své knižní monografii (Jiráček, 1971, s. 53–60).

Jinak metodologicky postupujeme v podstatě stejným způsobem jako při výzkumu internacionálních sufixů substantiv. Problematiku tvoření slov z hlediska procesuálního, genetického jsme i zde učinili předmětem oddílu nazvaného „Obecný rámec“. Zabýváme se v něm etymologií zkoumaných přípon, srovnáním s jinými jazyky, zejména slovanskými, historií přejímání zkoumaných adjektiv z cizích jazyků apod.

Ve vlastním jádru práce se zaměřujeme — stejně jako v knize o substantivech s internacionálními sufixy — na aspekt funkčně strukturní, tj. na výsledek derivačního aktu a na to, jaké důsledky má utvářenost (slovotvorně motivační struktura) zkoumaných adjektiv pro současný jazykový systém. V souladu se současným trendem jazykovědného bádání v dané oblasti věnujeme však tentokrát více pozornosti morfémové a morfonologické charakteristice zkoumaných jazykových útvarů, poněkud méně vlastní sémantické klasifikaci, která u adjektiv není tak relevantní jako u substantiv. Většina obecně zaměřených úvodních poznámek a teoretických závěrů, např. o vymezení pojmů ‚mezinárodní slovo‘, ‚internacionální sufix‘, o segmentaci derivačních morfémů, o dynamicky pojaté synchronní slovotvorbě, o konfrontační metodě atd., které nalezne čtenář v naší knižní monografii (Jiráček, 1971, s. 7–8), platí i pro tuto práci a nebudeme je zde proto opakovat. Chtěli bychom jen zdůraznit, že do výzkumu byla pojata jen adjektiva, která jsou v ruštině synchronně slovotvorně motivována ve smyslu tzv. Vinokurova kritéria, tj. slova blízká po výrazové stránce a se stále živým sémantickým vztahem (Vinokur, 1946, s. 317).

Do základního výzkumu jsme pochopitelně nezařadili deverbativní adjektiva typu *čital'nyj, šlifoval'nyj* s derivačním sufixem *-l'n-*, přídavná jména typu *laringal'nyj, nominal'nyj, bukvarnyj, nevroznyj, batal'jonnyj, recidivnyj, dirizabel'nyj*, v nichž lze v ruštině vydělit jako derivační morf pouze domácí sufix *-n-*, srov. motivační základy *laringal* (laryngála), *nominal* (nominále, nominální hodnota), *bukvar*, *nevroz* (neuróza), *batal'jon*, *recidiv*, *dirizabl'* (vzducholod'), adjektiva typu *okkazional'nyj, punktual'nyj, vul'garnyj, grandioznyj, precizionnyj, deskriptivnyj, fešenebel'nyj*, nemající v ruštině zřetelnou slovotvornou formu. Na druhé straně bude patrně běžný uživatel jazyka považovat některá námi zkoumaná slova za pojmenování bez slovotvorné formy v ruštině, např. lékařské termíny *prodromal'nyj, skleral'nyj, lakunarnyj*. V příslušném terminologickém podsystému — zkoumaná adjektiva fungují většinou jako termíny nebo terminologizovaná slova — jsou to však výrazy se zřetelně segmentovatelným sufixálním morfem *-al'n-*, resp. *-arn-* a s jasnou slovotvornou formou, srov. motivační východisko uvedených příkladů *prodrom* (p., předzvěst choroby), *sklera* (s., bělma), *lakuna* (např. ve spojení *lakunarnaja angina*).

Materiálovou základnu předkládané studie tvoří excerpce z těchto slovníků: *Obratnyj slovar' ruskogo jazyka*, Moskva 1974; *Novyje slova i značenija*, pod red. N. Z. Kotelovoj i Ju. S. Sorokina, Moskva 1971 (dále NSZ); oba první svazky edice *Novoje v ruskoj leksike*, pod red. N. Z. Kotelovoj (dále NRL), tj. *Novoje v ruskoj leksike. Slovarnyje materialy — 77*, Moskva 1980 (dále NRL₇₇) a *Novoje v ruskoj leksike. Slovarnyje materialy — 78*, Moskva 1981 (dále NRL₇₈); *Slovar' ruskogo jazyka*⁹ S. I. Ožegova, Moskva 1972 (dále O⁹); *Russian Derivational Dictionary*, autoři D. S. Worth, A. S. Kozak a D. B. Johnson, New York 1970 (dále RDD); *Slovar' inostrannyx slov*⁶, gl. red. F. N. Petrov, Moskva 1964 (dále SIS⁶); *Slovar' inostrannyx slov*⁷, Moskva 1980 (dále SIS⁷); *Étimologičeskij slovar' ruskogo jazyka*, t. I. vyp. 1–5; t. II, vyp. 6–7, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1963–1980 (dále ĚSRJ).

Kontrolní excerpce byla provedena z *Velkého rusko-českého slovníku* (za vedení L. Kopeckého, B. Havránka, K. Horálka), 1–6, Praha 1952–1964 (dále VRČS), z *Rusko-českého slovníku*, 1–2, (za vedení L. V. Kopeckého a O. Lešky), Praha–Moskva 1978 (dále RČS); z *Česko-ruského slovníku* 1–2, (za vedení L. V. Kopeckého, J. Filipce a O. Lešky), Praha–Moskva 1976, z *Česko-ruského technického slovníku*, Praha–Moskva 1973 (dále ČRTS), z *Rusko-českého slovníku lingvistické terminologie*, Praha 1960; z *Rusko-českého lékařského slovníku*, Praha 1966, z *Rusko-českého strojirenského slovníku*, Praha 1969, a z děl *Grammatika sovremennogo ruskogo literaturnogo jazyka* (pod red. N. Ju. Švedovoj), Moskva 1970 (dále Gr70), a *Russkaja grammatika*, t. I, (gl. red. N. Ju. Švedova), Moskva 1980 (dále Gr80).

Kromě toho byly vyexcerpovány knihy: V. V. Černyšev, *Kosmičeskije obitajemyje stancii*, „Mašinostrojenije“, Moskva 1976, A. F. Jevič, *Industrija v kosmose*, izd. Moskovskij rabočij, 1978, tj. díla z oblasti kosmonautiky, z oboru, který skýtá odbornou slovní zásobu obohacenou novými prvky. Dále byly excerpovány i vybrané texty, převážně odborné a publicistické, zejména čas. *Nauka i žizn'*, roč. 1972, *Sputnik*, roč. 1975, *Nedelja*, roč. 1980, a *Literaturnaja gazeta*, leden–březen 1981.

Pro češtinu byl excerpován *Retrográdní morfematický slovník češtiny* E. Slavíčkové, Praha 1975 (dále RMSČ); kontrolně pak *Slovník spisovného jazyka českého*, I–IV, Praha 1960–1971 (dále SSJČ), *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Praha 1978 (dále SSČ), a *Slovník cizích slov* L. Rejmana, 3. vyd., Praha 1971 (dále SCS). Z textů byla vyexcerpována kniha J. Grygara *Sejdeme se v nekonečnu*, vyd. Albatros, Praha 1979.

Pro ruštinu i pro češtinu byl ještě excerpován čtrnáctijazyčný *Slovník slovanské lingvistické terminologie* 1–2, Praha 1977–1979 (dále SSLT), a mnohojazyčný *Terminologický slovník informatiky*, který vydal v roce 1975 MCNTI ve spolupráci s informačními ústavy socialistických států.

Zkoumáme celkem 1 083 adjektiv, a to 271 na *-al'nyj*, 50 na *-onal'nyj*, 19 na *-ual'nyj*, 17 na *-ial'nyj*; 34 na *-abel'nyj*, 1 na *-ibel'nyj*; 414 na *-onnyj*, 149 na *-ivnyj*, 64 na *-arnyj*, 51 na *-oznyj*, 12 na *-ornyj* a 1 na *-eznyj*.

Co se týče odborné literatury mající bezprostřední vztah k našemu tématu, nutno konstatovat, že o adjektivních internacionálních sulixálních elementech v současné ruštině se v SSSR psalo doposud jen ve stručnosti, a to v reprezentativních mluvnicích. Jmenujme v této souvislosti základní dílo V.

V. Vinogradova (1947), kde jsou internacionálním sufixálním morfům adjektiv věnovány necelé dvě stránky (s. 224—225 a pět řádků na s. 215) — o morfech *-ial'n-*, *-arn-* a *-orn-* se autor vůbec nezmiňuje. Ještě stručněji, jen ve dvaceti šesti řádcích, je pojednáno o osmi adjektivních sufixálních morfech s rozšiřujícími internacionálními segmenty v akademické mluvnici z r. 1952 (s. 350—351). V Gr70 se poprvé probírají takřka všechny námi zkoumané morfy (chybí jen *-ezn-*), tj. i morfi *-ial'n-*, a to v kapitole nadepsané velmi obecně „Sufixs *-n-*“; v ní se na ss. 180—185 píše ještě o jedenácti dalších morfech tohoto sufixu. V témže omezeném rozsahu se naše adjektivní sufixální morfy (včetně morfu *-ezn-*) probírají v Gr80 — na ss. 274—277 spolu s celou řadou dalších nových morfů. Sufixu *-(a)bel'n-* je pak v obou akademických gramatikách věnováno jen několik řádků (v Gr70 na ss. 187 a 201—202, v Gr80 na s. 279 a 294). Námi zkoumaným derivačním morfům není tudíž ani v posledních akademických mluvnicích věnováno dostatek místa.

Nejinak je tomu i v monografiích výslovně věnovaných otázkám tvoření slov v současné ruštině: Šanskij (1968), Zenkov (1969), Potixa (1970), Zemskaja (1973), Nemčenko (1973), Protčenko (1975), Lopatin (1977), Uluxanov (1977), Toropcev (1980), jakož i v kolektivních pracích, srov. např. Razvitije (1966), Slovoobrazovanije (1968), Razvitije (1975), a ve sbornících z konferencí věnovaných slovtvorbě, srov. např. všechny dosavadní čtyři svazky APRS. Výjimku tvoří leningradský sborník *Novyje slova i slovari novyx slov*, přinášející podnětný a materiálově přínosný devítistránkový článek o neologismech s příponou *-abel'n* (viz Sal'min—Levašov, 1978).

Doposud relativně nejpodrobněji pojednala o námi zkoumaných morfech Je. A. Zemskaja v kolektivním díle *Očerki* (1964, s. 365—368); autorka se ovšem soustřeďuje na 19. století, nikoli na současný jazyk.

O adjektivech s internacionálním sufixálním elementem *-al-* v ruštině psal ve své monografii též maďarský lingvista Fogarasi (1965, s. 134—152). Zřejmě nedopatřením je sem zařazen „sufix“ *-al'sk-*, jímž podle autora mají být derivována adjektiva typu *kapral'skij*, *general'skij* (135). V těchto přídavných jménech jde ovšem v ruštině jen o domácí odvozovací příponu *-sk-*. Jak již vyplývá z názvu knihy (*Beiträge zur Geschichte...*), zkoumá tato práce pouze diachronii dané problematiky a příslušný výzkum končí polovinou 19. století.

Nemusíme jistě zvlášť zdůrazňovat, že žádné z uvedených děl neporovnává zkoumaný ruský materiál s českým.

Doposud nejbohatší, i když také jen velmi stručnou, informaci o adjektivních sufixech cizího původu v současné ruštině v konfrontaci s češtinou podává V. Straková v nejnovějším kolektivním reprezentativním díle českých rusistů *Russkaja grammatika* (1979), a to na s. 640—641. Porovnávací *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy 1* se o našich sufixálních morfech přídavných jmen vůbec nezmiňuje.

O adjektivech s internacionálními sufixy se dosud nepsalo ani v ostatních slovanských jazycích, odhlédneme-li od pouhých glos pojednávajících jen o jednotlivých slovech. Pouze Kreja (1965) se ve své stati na necelých čtyřech stranách rozepisuje o funkčním využití adjektiv se sufixem *-aln(y)*

v porovnání s adjektivy derivovanými konkurenčním sufixem *-arn(y)* v současné polštině.

Získali jsme však cenné podněty pro svou práci z děl našich jazykovědců, zejména z těchto monografií a studií, které opět uvedeme v chronologickém sledu: Dokulil (1962), Horecký (1964), Vlček (1965), Horecký (1971), Šmilauer (1971), Straková (1973a), Kopeckij (1974), Chlupáčová (1976), Skoumalová (1976), Dokulil—Kuchař (1977) a Dokulil (1978).

